

Рецензії

ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНИЙ КЛЮЧ ДО ОСЯГНЕННЯ ЦІЛОГО

Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва. – К.: Наукова думка, 2008. – 544 с.

Рецензована книжка – перше повнопланове комплексне дослідження, яке репрезентує Шевченка – поета й художника в нерозривній єдності його творчої природи, художнього мислення й реалізації таланту. Те, що авторка симетрично інтерпретує поняття цілісності постаті Шевченка, не віддаючи особливої переваги ні його іпостасі літератора, ні ролі професійного художника, і відкриває свій, не площинний, а об'ємний, сказати б, стереоскопічний ракурс аналізу проблеми, яка назріла вже давно, – зацікавлює читача саме нестандартністю шевченкознавчого дискурсу. Хоча, власне, й уся “оригінальність” полягає в застосуванні класичних наукових методів, тобто традиційного філологічного підходу, здійснюваного на межі з іншими гуманітарними науками – психологією, естетикою, мистецтвознавством тощо. Проте обрана на міждисциплінарному стику тема успішно реалізована. Авторці вдалося показати масштабність постаті українського митця в контекстах своєї доби, простежити формування його особистості, світогляду, окреслити загальну проблему мистецького інтеракціонізму в його спадщині, указавши її психологічне підґрунтя (співдія раціонального й естетичного мислення, синестезія), виявити і проаналізувати основні аспекти взаємодії мистецтва й літератури.

Книжка Л. Генералюк – доволі вагоме заперечення безпредметних дискусій щодо переваги того чи того способу творчої самореалізації Шевченка на кшталт “Хто ж у ньому яскравіший (талановитіший, сильніший etc) – поет

чи художник?”, і традиційного кліше про домінування поетичних здобутків над мистецькими, і не менш стереотипного розрізненого підходу до вивчення його спадщини як двох окремих самодостатніх феноменів. Авторка не випадково вважає пріоритетом сьогоденного шевченкознавства цілісне синтетичне освоєння доробку митця, адже вплив його фаху на словесну творчість справді безумовний, а специфічне сприйняття світу “тренованим оком художника-професіонала”, відповідно й моделювання синкретичного художнього світу, надзвичайно яскраво відбилось у його літературному доробку.

Проте такий спосіб творення не винятковий, і Шевченко в цьому не був самотнім. Авторка зіставляє його художній доробок із творчістю європейських та російських митців універсального типу – Готье і Россетті, Блейком і Делакруа, Гюго і Гофманом, Теккереєм і Ф. Толстим, Лермонтовим і Гоголем. Це розширює горизонти бачення Шевченкового феномену, а водночас “унаочнює” своєрідну спільність парадигми мислення творців певної доби, що давали відповідь викликам часу (розділ 3 – “Універсалізм Шевченка в контекстах епохи”). У цьому ж розділі сміливо й історично правдиво розкривається Петербурзький культурний феномен XIX ст. і роль українських та європейських діячів (передусім митців) у створенні російської культурної спадщини.

Книжка складається із двох частин. Перші три розділи мають на меті виявити підґрунтя взаємодії

й показати з різних кутів зору саме шевченківський аспект універсализму. У другій частині авторка вперше системно, послідовно, використовуючи специфічну, не зовсім звичну для сучасного українського наукового дискурсу термінологію на позначення явищ мистецького інтеракціонізму, вибудовує концепцію взаємовпливів літератури й мистецтва (основна увага зосереджується на художній літературі та пластичних мистецтвах, однак не залишені осторонь і музика, кіно, театр; окреслено роль наукової літератури, Біблії, агіографічних, етнографічних джерел тощо). Запропоноване бачення – цілісне, теоретично обґрунтоване, воно спирається на концепцію інтегративного мислення (розділ 1) та концепцію синтетичності світогляду Шевченка, інтегрування в ньому картин світу різних соціальних верств – селянської, козацької, дворянської, культурної еліти, військових (розділ 2). Значну роль у дослідженні відіграє розгляд психології творчості митця. Авторка використовує, зокрема, психоаналітичний підхід, хоч і окреслений у 1 розділі надто побіжно. Він дістає “підтримку” і продовження в розділі 4 (гл. “Синестезія. Асоціативність”), розділі 5 (гл. “Картина як візуальне ціле – один з ключів до психології творчості Шевченка”; гл. “Алегоризм. Вчування”), частково в розділі 6 (“Аспекти саморецепції”). Важко не погодитися з Л. Генералюк у її твердженні, що проблема психології творчості Шевченка вимагає нових і, безперечно, ґрунтовніших досліджень.

Що ж до питання взаємодії мистецтв, яке висвітлено у трьох наступних розділах монографії, то не виникає сумніву, що воно знайшло в особі Л. Генералюк скрупульозну і вдумливу дослідницю, котра розглядає різні форми й засоби, варіанти й моделі взаємодій. Практична “нерозробленість” теми в українській гуманітаристиці (ідеться не лише про Шевченків дискурс) зумовила заглиблення авторки в теоретичні схеми й підходи. Праця розмежовує три основних напрямні – “взаємозв’язок, взаємодія, синтез”, даючи кожному із цих явищ характеристику. Також умотивовується вибір термінів на позначення взаємодії

та її варіантів, причому авторка з обережністю ставиться, наприклад, до термінів трансакціонізм (С. Грінблатт), інтерференція мистецтв, (М.Е. Коус, Ж.-Л. Нансі), інтерсеміотичність (М. Макенгаупт, Л. Хоєк, В. Стейнер, К. Бланк, Ю. Лотман, Б. Успенський, Б. Гаспаров), інтермедіальність (І. Ільїн).

Цілісність постаті Шевченка – художника, літератора, філософа, меломана – чи не найбільше простежується в четвертому розділі, де йдеться про синестезію та широкий спектр асоціацій у його літературному доробку, серед яких велику роль відіграють акустичні, візуальні, кінетичні образи. По суті, тут розгорнуто деякі міркування Франка з його “Секретів поетичної творчості” про широкодіапазонний, інноваційний для свого часу літературний метод Шевченка.

Системність дослідницького підходу властива розділу “Взаємодія образотворчого мистецтва і літератури”, який складається із двох підрозділів – “Образотворче мистецтво і література (Мистецтво в літературі)” та “Література і образотворче мистецтво (Література в мистецтві)”. Вона виявлена й у короткому теоретичному екскурсі у проблему, й у висвітленні історії питання: авторка зазначає, що численні науковці вказували на цей аспект взаємодії в Шевченковій творчості – від А. Енсена, О. Новицького, О. Дорошкевича й до монографій І. Ґузар та З. Тарахан-Берези. Однак зауважує, що масштабно, в усіх його варіантах – взаємодоповнення, екфразис, гіпотипозис, ілюстрація, автоілюстрація, словесні ремінісценції в мистецтві – цей аспект не досліджувався. Маємо цікавий аналіз шевченківських екфразисів: розглянувши їх у зіставленні з екфразисами інших літераторів, Л. Генералюк висновує думку про специфічну інтерпретацію артефактів професійним художником, а водночасі про психологію Шевченка як реципієнта.

У процесі аналізу авторка, за її словами, використовує мистецтвознавчу термінологію; це твердження не завжди слухне: спірники виглядають у ролі мистецтвознавчих термінів пейзаж, портрет, інтер’єр, хоча вони і прийшли в літературознавство саме зі сфери

мистецтва. Проте забуте барокове поняття гіпотипозису – тут, на мій погляд, цілком доречно, як і розгорнута класифікація цього виду інтеракції. Утім залишається відкритим питання: чи кожний пейзаж, портрет у літературі слід уважати продуктом (наслідком) взаємодії мистецтв? Очевидно, цей аспект недостатньо обґрунтований теоретично, авторка мала б чіткіше, зокрема на прикладах, з'ясувати критерії відмінності словесного портрета від “гіпотипозису-портрета”, словесного пейзажу від “гіпотипозису-пейзажу”. Переконливішими в контексті “запозичення” мистецтвознавчої термінології виглядають розділи “Гіпотипозис-жанр” та “Світлоєфекти”. До речі, інтерпретація кольорообразів, їхньої символіки, функцій у контексті аналізу літературних пейзажів, як і розгляд світлотіньових градацій, майстерно переданих Шевченком за допомогою слова, варті уваги: відчутно, що авторка – мистецтвознавець і вільно почувається в царині пластичних мистецтв.

Це особливо помітно у другому підрозділі (присвяченому літературним впливам на мистецькі твори Шевченка), де аргументовано й переконливо, послуговуючись апаратом іконології, Л. Генералюк запропонувала цілком оригінальне трактування серій “Телемах – Діоген”, “Притча про Блудного сина”, низки акварелей, серед яких “Марія”, “Церква Покрови в Переяславі”, двох зображень “Старець на кладовищі” та ін. Художній синкретизм Шевченка розкривається в цих зображеннях якраз “на перетині різних пластів культури, сценаріїв буття, в яких ситуації, предметний світ складають явища масштабні, позачасові”. І саме тут вплив Брюллова, його захоплення езотеричною символікою, як і масонською доктриною (слід віддати належне ерудиції дослідниці та її несподіваному, незалежному погляду на відоме) переплавлений Шевченком у національному горнілі. Роздуми про величню, а водночас і абсурдно-трагічну долю української нації, яка, на думку авторки, персоналізована в образі Блудного сина, – одне зі свідчень того, що Шевченко був цілісним митцем у поезії та в мистецтві, намагався в різних

моделювальних системах – словом, олівцем, пензлем – пробудити в заснулих земляків, у “малих отих рабів німих” національну самосвідомість.

Підрозділ, який у контексті всієї праці вирізняється деталізованим (навіть часом надмірно) мистецтвознавчим аналізом і дещо “випадає” із загальної структури, засвідчує нерозробленість цілих напрямків пластичної діяльності Шевченка, як і нерозв’язаність на сьогодні загальних проблем шевченкознавства мистецтвознавчого, що стало вже аксіоматичним. Тож початок гідній відповіді на зауваження зарубіжних та вітчизняних учених про неправомірне затушовування Шевченка-художника, про відсутність цілісного комплексного погляду на його спадщину (Е. Рибалт, Г. Клочек, Л. Левчук), що виглядають, на думку Л. Генералюк, “цілковитою аномалією”, – такий початок покладено. Ґрунтовна теоретична база, широкий біо- і бібліографічний матеріал, похвальне прагнення авторки вписати Шевченка в контекст світової, європейської культури та навіть намагання вивести його “родовід” творця з ренесансного горнила універсалістів (що спірно) й універсалістів романтичної епохи (що безсумнівно), а також спостережливості і вдумливий аналіз мистецтвознавця й літературознавця в одній особі, роблять цю працю не лише науково вартісною, а й такою, що спонукає до дискусій і подальшого адекватного – власне, комплексного – освоєння Шевченка.

Такий міждисциплінарний ракурс може набувати найрізноманітніших форм. Наприклад, простеживши проблему міжвидової взаємодії мистецтв у Шевченка у варіантах екфразису та гіпотипозису, вербальних ремінісценцій у пластичному мистецтві, авторка підводить читача до думки про існування у творчості будь-якого універсаліста системи образів-концептів (розділ 6). У Шевченка, художника-літератора, вони “визначаються подвійними властивостями – іконічними та виражальними”. Справді, поняття образу-концепту, котрий корелює з етнічними архетипами, колективним позасвідомим та “максимально являє національні культурні виміри і національний менталітет”, структурує

спадщину Шевченка. Аналіз єдиної системи образів-концептів, яка переводить синтагматичний архетип на моральну парадигму свідомості, виводить на метакультурний семіотичний рівень дослідження таких явищ, як “національний дух”, “егрегор нації”, урешті, включає народ як метасимвол у міжнародну систему національних культур, визначаючи українців самототожною нацією.

Книжка засвідчує, що вічна суперечка про “пальму першості” літератури чи мистецтва у творчості Шевченка все ж

безпідставна: професійний художник, по суті, інспірував появу різноманітних яскравих поетичних тропів. І навпаки – літератор, мислитель проявився у глибоких полісемічних пластичних образах. Без Шевченка-художника не здійснився б Шевченко-поет-філософ-пророк у його масштабному осмисленні теми України, а без Шевченка-поета з його вимогами до образотворчого мистецтва не здійснилася б велика школа українського малярства і графіки в мистецтві не лише України, а й Росії.

*Андрій Кравченко
м. Київ*

Отримано 01.07. 2010 р.

ВАГОМИЙ ЗДОБУТОК УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ РУСИСТИКИ

Гажева Інна. Творчість А. Белого в контексті культури Срібної доби: Навчальний посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 284 с.

Сьогодні відроджується традиція творення навчальних посібників для студентів ВНЗ. Ось і в Університеті Франковому нещодавно вийшла друком нова книжка, присвячена письменникові Срібної доби, яку донедавна інтерпретували неадекватно. За останні десятиріччя з'явилося чимало цікавих досліджень із цієї теми [див.: 3; 4; 5]. На особливу увагу заслуговує творчість Андрія Белого, що стала своєрідним містком між літературами XIX і XX сторіч. Сучасні дослідники вбачають в Андрієві Белому попередника постмодернізму кінця XX ст. Нагадаємо, що колись Іванов-Разумник висловив думку про те, що нова література візьме свій початок саме від Андрія Белого...

У рамках вишівських навчальних курсів із російської літератури експериментальна творчість письменника, що для адекватного осягнення потребує виходу в широкий культурний контекст, не може бути розкрита повною мірою

(це, зрештою, стосується багатьох видатних митців слова). Тому цілком виправданим постає й відповідний спецкурс, адже Андрій Бєлий – постать знакова, і вивчення його спадщини дає змогу студентів не лише усвідомити його феномен, а й глибше осягти Срібну добу загалом, як і внутрішні, іманентні закономірності поступу літератури.

На жаль, під цю пору матеріали, що стосуються творчості письменника, розосереджені в різних, часто важкодоступних для студентів джерелах, отож спроба їхнього узагальнення, систематизації та адаптації до навчальних потреб заслуговує на схвалення. Такою спробою і став рецензований посібник. Йому, зазначимо одразу, властиві концептуальність, чіткість і послідовність у подачі матеріалу. Інна Гажева володіє й достатнім знанням матеріалу, і відповідним інструментарієм його інтерпретації.

Книжка складається з десяти розділів.